

А. Мельник,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА СИСТЕМИ ДЖЕРЕЛ ПРАВА УКРАЇНИ

Проблеми юридичної науки, зокрема її ролі в суспільстві, впливу на розвиток та функціонування держави та правової системи завжди є в центрі уваги правознавців, особливої уваги дана тема набуває в період розвитку, при формуванні по суті нових уявлень та ідей в теорії. Виникнення відповідної проблематики пояснюється необхідністю досконалого правозастосування норм права.

Джерела права є однією з основних та найбільш вагомих категорій права і цілому як у прикладному, так і в теоретико-пізнавальному відношенні. Визначення і зрозуміння сутності юридичних джерел права, а відповідно і системи, яку вони становлять, перебувають у тісній залежності від правових шкіл і концепцій, що розвиваються протягом тривалого часу.

Зумовлена змінами, які відбуваються в міжнародному правопорядку, світовими глобалізаційними процесами, що вимагають дослідження системи джерел права. Надзвичайно важливий інтерес викликає запитання співвідношення джерел права в залежності від сфери їх впливу та можливості застосування в практичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Однією з найперших спроб дослідити джерела права як цілісну систему був тракт болонського монаха – магістра богослов'я Граціана «Узгодження неузгоджених канонів» написаний 1140 року, в якому він подав право як єдиний організм, в якому всі частини взаємозалежні, та знаходяться в структурному підпорядкуванні становлячи єдине ціле. У своїй праці Граціан виділив 101 дистинкцію – розрізнення, тим самим спробував виділити різні види джерел та розташувати їх у певному порядку, при цьому додержуючись принципу ієрархії [1, с. 58–59].

Ідеї Граціана підтримав також Фома Аквінський, який вважав, що всі закони пов'язані між собою зв'язками підлеглості, вершину яких очолював вічний закон [2, с. 147]. Серед сучасних вітчизняних

дослідників слід звернути увагу на роботи П.О. Недбайла, П.М. Рабіновича, М.Р. Аракеляна, О.Ф. Скакун, Ю.М. Оборотова, В.Д. Бабкіна, В.С. Журавського, О.В. Зайчука, Л.А. Луць, М.П. Орзіха, Н.М. Пархоменко, С.В. Біла.

Проблеми формування та функціонування джерел права не є обділеними увагою як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, проте відсутність сформованої теорії системи джерел права є відчутною не лише у вітчизняній юридичній науці, а й проявляється низкою проблем у юридичній практиці. В свою чергу, наявність відповідної проблематики обумовлюється тенденціями правового розвитку України, зокрема: різноманіття зовнішніх форм (джерел) права, посилення їх ролі в урегулюванні суспільних відносин, збільшення питомої ваги міжнародних договорів, можливістю появи в національному правовому полі нових джерел права. Такі потреби вимагають дослідження та формування системи джерел права України, що забезпечить регулятивну та стабілізуючу роль права. Система джерел права, на думку К.Ю. Кармазіна, – це поліструктурне утворення, у межах якого нормативно-правові приписи взаємоузгоджуються та об'єктивуються у відповідних зовнішніх формах [3, с. 102]. Сукупність джерел права має специфічні властивості саме як система, яка становить органічне ціле, всі елементи якого – окремі види джерел, розташовані у певному встановленому порядку.

Під системою юридичних джерел права Р.Б. Тополевський розуміє сукупність усіх форм юридичного закріплення та організації забезпечення інформації про загальнообов'язкові правила поведінки (юридичні умови) у сукупності їх взаємозв'язків (генетичних, структурних і функціональних), через які об'єктивуються нормативні приписи у галузі права, нормативні складові національної, або регіональної правової системи, чи міжнародного правопорядку [8, с. 5].

На початку ХХ ст. німецький філософ А. Меркель запропонував теорію сходів,

основою якої є положення про те, що в будь-якому правовому порядку існує безліч ступеней норм або актів, які мають однаково правову силу, і ці ступені перебувають у тісному взаємозв'язку. Пізніше Г. Кельзен, звернувшись до проблеми визначення ієрархії норм, дійшов висновку, що відносини між нормою, яка регулює створення іншої норми, й останньою можуть бути в відносному підпорядкуванні. Отже, правовий порядок, що створюється державою, не є системою взаємоузгоджених та однорівневих норм, а виступає. У даному випадку єдність норм забезпечується тим, що створення кожної з норм обумовлюється іншою, яка також створена за відповідним приписом.

З іншого боку, проблему розглядав французький юрист Каре де Малбер, який стверджував, що розподілу норм за ступенем не існує у відповідності між Конституцією і звичайними законами, ні між актами законодавчої влади, правосуддя та управління. На його думку, серед таких актів є ті, що створюють право, але при цьому інші не стверджують будь-якого нового юридичного правила, а лише точно виконують вищий юридичний припис.

Як загально організована система системи джерел права має певні властивості, а саме: 1) складається з багатьох різнорідних частин – підсистем джерел права; 2) здатність до змін в наслідок впливу, як з боку інших підсистем правової системи, так і з боку новоутворених джерел права; різка зміна обставин може привести до її нестабільності, до фрагментації системи джерел права, коли частина джерел права не діє, або суперечить іншій частині, паралізуючи її; 3) у процесі розвитку переходить з рівня на рівень – від звичаєвого неписаного – до писаного права, від фрагментарних нормативних сукупностей через кодифікацію – до складної динамічної системи; 4) у процесі функціонування, завдяки системним зв'язкам, виявляються нові принципи правоположення, приписи функціонування яких не передбачалося у процесі її формування, які прямо не закріплені в юридичних джерелах права; 5) включає в себе національну, ієрархічну та горизонтальну структуру [10, с. 183].

Системні зв'язки забезпечують цілісність і стабільність системи джерел права, яка має таку структуру компонентів: базовий (фундаментальний); похідний (конкретизуючий); допоміжний (субсидіарний) До базового компоненту можна віднести ті джерела права, які є основними джерелами права.

Будь-яке системне дослідження зорієнтоване на знаходження складових частин

системної цілісності; виявлення специфічних якостей кожної з частин; аналітичне вивчення зв'язків між собою; узагальнення частин в їх якісній визначеності, що розкриває властивості системи як єдиного цілого; пізнання функціонального призначення, ролі та ефективності впливу системи і кожної її частини на середовище і зворотного впливу середовища на систему [4, с. 26].

Проблемою, що виникає в процесі дослідження системи джерел права, також є зведення юридичних джерел права до системи джерел права України. Ефективність існування системи джерел права України напругу залежить від існування зв'язків між ними [6, с. 62]. Система джерел права має бути стабільною, узгодженою, визначеною, що є необхідним для міцності правопорядку. В свою чергу, система джерел права має бути доступною та зручною в користуванні, що сприятиме її популяризації, точному і неухильному дотриманню правових норм, ефективному їх застосуванню. Елементи системи джерел права існують не відокремлено, а будуються на підставі юридичної сили та певних принципів, які є підґрунтям для цілісності структури.

У межах системи джерел права України необхідно здійснити поділ на основні та доповнюючі, де основні джерела права – це зовнішня форма вираження норм права у вигляді письмового документу, виданого уповноваженим суб'єктом, відповідно до спеціальної процедури, що має юридичну силу та обов'язковість до виконання на території України, спрямоване на врегулювання правовідносин. Доповнюючі джерела права – це правові звичаї та судові справи, пам'ятки історії, літератури, що існували раніше та відображаються в діючих нормах права, правотворча діяльність судових органів, направлена на вдосконалення основних джерел права. До доповнюючих джерел права в структурі системи джерел права України необхідно віднести: правовий звичай; правову доктрину; юридичну практику; релігійний текст; принципи права;

В свою чергу, в категорії основні джерела права можна виділити певні підсистеми: нормативно-законодавчу систему джерел права, нормативно-договірну систему джерел права, нормативно-прецеденту систему джерел права. У межах нормативно-правової системи джерел права можна виокремити систему законодавства. Внутрішня структура даної підсистеми має вигляд органічної системи законів і підзаконних нормативно-правових актів, між якими існують субординаційні зв'язки. У межах нормативно-договірної системи джерел права – нормативно-правовий договір, внутрішньо-

державний договір; міжнародно-правовий договір; у межах нормативно-прецедентної системи джерел права – рішення Європейського суду по правам людини та громадянина; рішення Конституційного Суду; Постанови пленуму Верховного суду України. Ці підсистеми мають функціонувати відповідно до принципів системи джерел права. Між ними виникає взаємозв'язок, взаємодоповнення та взаємодія (схема системи джерел права Рис. 1).

На жаль, в українській юридичній науці та практиці і дотепер використовується лише поняття «система законодавства» у широкому його розумінні, як сукупності чинних нормативно-правових актів української держави, хоча дане поняття вже не відповідає сучасним потребам.

Система джерел права України має такі властивості: складається з багатьох різнорідних частин підсистем джерел права, які, в свою чергу, мають свої різновиди відповідно до предмету правового регулювання та сфери дії; здатність до змін і результати впливу як з боку інших підсистем правової системи, так і з боку новоутворених джерел права [7, с. 36]. Різка зміна системи джерел права може призвести до її трансформації; у процесі розвитку змінюється внутрішня будова системи джерел права, переходячи з одного рівня на інший; у процесі функціонування проявляються нові принципи, правоположення функціонування яких не передбачалось першопочатково; включає в себе горизонтальну та вертикальну структуру. Елементи системи джерел права існують не відокремлено, а будуються на підставі юридичної сили та певних принципів, які дозволяють системі джерел права мати цілісний вигляд.

На думку А.В. Міцкевича, можна виокремити такі принципи, на яких будується система джерел права: визнання та закріплення прав і свобод людини і громадянина обов'язком держави; закріплення вищої юридичної сили конституції у порівнянні із законами. Необхідно доповнити також принципи побудови системи джерел права: структурність, системність, ієрархічність. Структурність розкриває елементний склад системи джерел права. Кожний елемент такої системи має відповідні ознаки, види джерел утворюють внутрішню організовану сукупність (підсистему). Структура джерел права – її внутрішня будова, що формується як горизонтально, так і вертикально, відповідно до принципу ієрархії та юридичної сили того чи іншого джерела права.

Система юридичних джерел права постає у вигляді цілісної, органічної самоорганізуючої системи лише тоді, коли джере-

ла права починають розглядатися в їхніх взаємозв'язках і ієрархії як певна підпорядкована цілісність. Зокрема, в системі джерел права існують наступні зв'язки:

- між правотворчою компетенцією органів державної влади і юридичною силою джерел права;
- між правотворчою компетенцією органів державної влади;
- між юридичною силою джерел права та суспільними відносинами;
- між нормами права цього виду джерел права та нормами права, що містяться в джерелах права іншої меншої юридичної сили [5, с. 12].

Система джерел права володіє всіма якостями: організованістю; цілісністю; складністю; що забезпечує її функціональну завершеність та визначає її місце у правовій системі. На даному етапі розвитку України важливим є розробка проекту Закону України «Про систему джерел права України», такий закон, на відміну від запропонованих законопроектів «Про нормативно правові акти», які вже не відповідають механізму взаємодії джерел права України, міг би сприяти подальшій розформалізації правової системи нашої держави. В проекті Закону України «Про систему джерел права України» необхідно здійснити чітку структурування джерел права, встановити належний механізм взаємодії елементів системи джерел права, визначити сучасні джерела права з конкретизацією всіх підсистем, встановити внутрішню будову системи джерел права України. Насамперед, наявність такого закону обумовлюється не лише потребами національної правової науки та практики, а й тенденціями правового розвитку держави, а саме систематизація зовнішніх форм (джерел) права, посилення їх ролі в ефективному урегулюванні суспільних відносин, утворення оптимальних важелів стабільності і формалізованості, чіткості і ясності, ієрархічності та ефективності правового регулювання. Такі потреби та тенденції вимагають цілісного уявлення про нормативно-правову організацію суспільства, що може забезпечити ефективність майбутнього Закону України «Про систему джерел права України» та належне правове регулювання відповідно до вимог часу, з урахуванням національних інтересів.

Розмежування системи законів і системи інших джерел права дозволить більш точно відобразити суспільні інтереси, забезпечити ефективність право реалізаційної практики. Необхідно також зазначити, що розвиток правової системи нашої держави постійно підтримується та вдосконалюється

науковими дослідженнями, що спрямовані безпосередньо на вдосконалення правової системи, для підвищення її рівня розвитку до міжнародних стандартів.

Ключові слова: правова система України, система джерел права, ієрархія джерел права, розвиток системи джерел права України.

Стаття присвячена дослідженню питання поняття та структури джерел права України, зокрема їх систематизації в відповідному ієрархічному порядку.

Ключовим при цьому є питання вирішення проблеми, що виникає в процесі дослідження джерел права, а саме зведення джерел права України до цілісної системи. Система юридичних джерел права постає у вигляді цілісної, органічної самоорганізуючої системи лише тоді, коли джерела права починають розглядатися в їхніх взаємозв'язках і ієрархії як певна підпорядкована цілісність. Актуальним на даному етапі розвитку законодавства України є розробка проекту Закону України «Про систему джерел права України». Дослідження системи джерел права потребує теоретичного дослідження даної теми в науковій сфері для вдосконалення системи джерел права та її подальшого розвитку.

Стаття посвячена дослідженню питання поняття та структури джерел права України, в частині їх систематизації в відповідному ієрархічному порядку.

Ключевым при этом является вопрос решения проблемы, возникающей в процессе исследования источников права, а именно сведения источников права Украины к целостной системе. Система юридических источников права представит в виде целостной, органической самоорганизующейся системы только тогда, когда источники права начинают рассматриваться в их взаимосвязях и иерархии как определенная целостность. Актуальным на данном этапе развития законодательства Украины является разработка проекта Закона Украины «О системе источников права Украины». Исследование системы источников права требует теоретического исследования данной темы в научной сфере для совершенствования системы источников права и дальнейшего развития.

To research questions the concept and structure of the sources of law in Ukraine, including their ordering in the corresponding hierarchical order.

The key issue here is the problem that arises in the study of the sources of law, namely the construction of sources of law in Ukraine to the whole system. The system of legal sources of law arises in the form of whole, organic self-organizing system only when the sources of law are beginning to be seen in their relationships and hierarchy as a kind of subordinate integrity. Relevant at this stage of the legislation of Ukraine is the development of the Law of Ukraine "On the system of sources of law in Ukraine". Investigation of the sources of law requires a theoretical study of the topic in science to improve the system of sources of law and its further development.

Література

1. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования : Пер. с англ. – М. : Изд.-во МГУ: ИНФРА-М-Норма, 1998. – 642 с.
2. История политических и правовых учений / Под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М. : Норма. – 2000. – 736 с.
3. Кармазін Закон «Про систему джерел права України» актуальність та // Актуальні питання правотворчості. – Вип. 2008. – ст. 101-105.
4. Сырых В.М. Логические основания общей теории права. Т. 1. Элементный состав-2-е изд. – М., 2004. – С. 244.
5. Пархоменко Н.М. Принципи побудови системи джерел права // Держава і право : Юридичні і політичні науки*-2007 – Вип. 37. – С. 9–15.
6. Древянко А.С. Про систему джерел права // Правове життя сучасної України. – 2008. – С. 61 –63.
7. Онишко Є.В. Система джерел права України: загальнотеоретичні аспекти // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. – 2008. – С. 35–37.
8. Тополевський Р.Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : Автореф. дис. канд. юр. Наук. – Х., 2004. – С. 11.
9. Марченко М.Н. Источники русского права: вопросы теории и истории : учеб. пособ. // Отв. ред. :- М. : Норма, 2005. – 336 с.
10. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монограф. / Н.М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008. – 336 с.

